

Ass. Uroš Novaković, mr

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

PRAVO DETETA NA IZRAŽAVANJE MIŠLJENJA*

Predmet ovog rada je prikazivanje i analiza pravila domaćeg i međunarodnog prava u odnosu na pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja. U centru istraživanja su odredbe Konvencije o pravima deteta iz 1989. godine, evropske Konvencije o ljudskim pravima, kao i odredbe Porodičnog zakona Srbije i evropskih zakonodavstava. Poseban osvrt učinjen je na praksu Evropskog suda za ljudska prava. Pravo na iznošenje mišljenja nije bilo priznavano deci kroz istoriju, već je prisutno u zakonskim tekstovima ali i porodičnopravnoj teoriji počevši od sedamdesetih godina XX veka. Pored prava na izražavanje mišljenja, posmatrano je i pravo na saslušanje, kao i ograničenja prava na izražavanje mišljenja.

Primećuje se razlika izražavanja mišljenja deteta u postupku pred državnim organima, u sudskom i upravnom postupku i izražavanje mišljenja u svakodnevnim aktivnostima deteta. U nekim pravima postoji obaveza suda da sasluša mišljenje deteta, da dete iznese svoje mišljenje, dok je u nekim pravima predviđena (samo) mogućnost da dete iznese mišljenje pred sudom ili upravnim organom. Iznošenje mišljenja deteta obuhvata nekoliko faza: pristup informacijama, dobijanje informacija, formiranje mišljenja, iznošenje mišljenja, konsultacije povodom iznesenog mišljenja i donošenje odluke.

Uzrast i zrelost su odlučujuće činjenice koje utiču na pravo deteta da formira i iznese mišljenje. Za izražavanje mišljenja deteta povodom određenih pitanja traži se uzrast i zrelost. Druga pitanja ne zahtevaju takve uslove i mišljenje deteta će biti uvaženo bez obzira na uzrast i zrelost deteta. Evropska zakonodavstva predviđaju različite starosne granice za pravo na iznošenje mišljenja, dok izvestan broj njih ne predviđa tačno određenu starosnu granicu, već govori da dete ima pravo da iznese mišljenje čim je sposobno da ga formira.

Ključne reči: Pravo na participaciju; Pravo na iznošenje mišljenja; Konvencija o pravima deteta; Pravo na dobijanje informacija; Pravo na saslušanje; Uzrast i zrelost deteta.

1. UVOD

Oblast prava deteta jedna je od oblasti porodičnog prava koja je u prethodnih nekoliko decenija bila najviše izmenjena. Promene u društvenim odnosima i svakodnevnom životu bile su imperativ zakonodavnih aktivnosti u oblasti položaja deteta u porodici i društvu. Prethodnica zakonodavnih inovacija bila je porodičnopravna teorija, koja je sa naučne ravni postavljala temelj krupnim izmenama dotadašnjih shvatanja. Tako je, postepeno, pozicija deteta i mladih osoba u društvenom i pravnom okviru znatno promenjena.¹

Tokom istorije odnosa roditelja i dece, prava i dužnosti roditelja prema deci predstavljala su dominantan (i jedini) teorijski pristup. U skladu s tim, roditelji su imali pretežni uticaj na odluke koje se tiču deteta. Promenom pristupa, uviđanjem da je osnovna uloga roditelja da (za)štite dete i rade u njegovom interesu, u fokus odnosa roditelja i deteta postavljeno je dete. Detetu, kao individui, priznata su izvesna prava koja ono poseduje nezavisno od roditelja i dugih članova porodice. To je bitno različit pristup, imajući u vidu da su roditelji tokom istorije donosili odluke u ime dece.²

Konstatovanje i uvažavanje da dete poseduje individualnost, kako u odnosu na porodicu i roditelje, tako i u odnosu na socijalno okruženje (školu, prijatelje), velika je tekovina u poboljšanju položaja deteta. Ali, sa druge strane, insistiranje da je dete potpuno samostalna ličnost, nezavisno od uzrasta i zrelosti, kojoj nije potrebna pomoć i podrška roditelja i drugih članova porodice, proizvela bi štetne posledice u najvećoj meri po samo dete. Ono poseduje izvesnu individualnost koju je neophodno da izrazi, ali ujedno njemu je neophodna podrška, pomoć i razumevanje u toku procesa razvoja i vaspitanja. Donošenje odluka od strane deteta predstavlja jednu od manifestacija razvoja deteta.

Namera nam je da u ovom radu prikazemo i analiziramo pravila domaćeg i međunarodnog prava (međunarodnih dokumenata) o pravu deteta na slobodu iznošenja mišljenja, uz osvrt na rešenja u uporednom pravu. Pravo na izražavanje mišljenja povezano je sa pravom na dobijanje informacija i pravom na donošenje odluke, a u skladu sa ovom povezanošću, osvrnućemo se detaljnije na pravo deteta na donošenje odluke. Uloga medija u procesu dobijanja informacija, a samim tim i formiranja mišljenja i donošenja

* Rad je nastao u okviru istraživanja na projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom Evropske unije – pravni, ekonomski, politički i sociološki aspekti“.

¹ M. Rheinstein, *International Encyclopedia of Comparative Law*, Chicago 1974, 11.

² M. Janjić-Komar, R. Korać, Z. Ponjavić, *Porodično pravo*, Beograd 1999, 183 i dalje, o promenama u odnosima roditelja i dece.

odluka deteta, ima sve veći značaj. Ipak, ostavljamo prostor da pravo na dobijanje informacija i uloga medija u tom procesu, bude predmet drugog rada.

2. IZRAŽAVANJE I UVAŽAVANJE MIŠLJENJA DETETA U MEĐUNARODNOM I DOMAĆEM PRAVU

U novije vreme, posebno sa razvojem masovnih medija, komunikacija i tehnologije, njihove dostupnosti velikom broju ljudi, posebno deci, ista su postala samostalnija i sposobnija u pogledu formiranja sopstvenog mišljenja. Nije uvek slučaj da su deca sposobna da donose odluke (samostalno) i da poseduju sopstveno mišljenje.³ Pretpostavka da bi dete moglo da ima i izrazi mišljenje ogleda se u ostvarivanju drugih prava –na obrazovanje, ishranu, negu i zaštitu, adekvatne životne uslove.⁴ U skladu sa razvojem samostalnosti, deci je priznato pravo da poseduju mišljenje, da to mišljenje izraze i da se mišljenju deteta, posebno prilikom donošenja odluka koje se tiču deteta, pokloni pažnja.

Tradicionalno posmatrano, pravo na slobodu izražavanja mišljenja nije vezivano za detinjstvo. Dve deklaracije o pravima deteta – Deklaracija o pravima deteta iz 1924. godine⁵ i Deklaracija o pravima deteta iz 1959. godine nisu predviđale ovo pravo. Tek Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine predviđa pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja.

Pravo na slobodu izražavanja prvi put je u međunarodnom pravu predviđeno 1948. godine i podrazumevalo je slobodu od mešanja javnih vlasti. Kada su u pitanju deca, mešanje javnih vlasti pokazuje se kao neophodno radi dodatne pomoći u ostvarivanju ovog, ali i drugih prava deteta. Dete nema sposobnost da samostalno štiti svoja prava i interese, te se pomoć države i državnih organa nameće kao potrebna i opravdana. Konkretni slučaj koji opravdava navedeni stav vidimo u zastupanju deteta u građan-

³ U tom pravcu, ističe se da roditelji, suprotno shvatanju o individualnim kapacitetima deteta, imaju „pravo veta“ na aktivnosti i odluke deteta za koje smatraju da nisu u najboljem interesu deteta. – C. van Nijnatten, “Authority Relations in Families and Child Welfare in The Netherlands and England: New Styles of Governance“, *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 14, Num. 2, August 2000, 117.

⁴ C. M. Lataianu, “Social Protection of Children in Public Care in Romania from the Perspective of EU Integration“, *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 17, Num. 1, April 2003, 106, piše o tome koliko uslovi za život dece koja se nalaze u socijalnim ustanovama utiču na (ne)mogućnost posedovanja i izražavanja mišljenja deteta.

⁵ Dominantan stav ove deklaracije, donete u okviru Društva naroda, povodom dece, ističe da su ona slaba i nezrela ljudska bića kojima je potrebno pružanje posebne zaštite i brige od strane odraslih. Posebna prava koja pripadaju deci nisu bila poznata. Osnovna načela odnosa roditelja i dece, prema Deklaraciji iz 1924. godine, oličena su u pažnji, brizi i usmeravanju.

skom, krivičnom i upravnom postupku, posebno kada su interesi deteta urgoženi, povređeni ili su u suprotnosti sa interesima roditelja i drugih lica koja su nosioci roditeljskih ovlašćenja.

Savet Evrope je 1984. godine doneo Preporuku o roditeljskim dužnostima. Osnovna ideja Preporuke je pomoć roditeljima da shvate i konkretizuju novu oblast individualnosti deteta i većih kapaciteta deteta. Norveška je jedna od prvih evropskih država koja je zakonski priznala razvojne kapacitete deteta. Još daleke 1981. godine, ova skandinavska zemlja predvidela je ne samo da roditelji saslušaju i uvažavaju mišljenje deteta, već i da se dete sa 12 godina može obratiti državnim organima. Postoji ograničenje prava iznošenja mišljenja, koje se, prema norveškom pravu, ogleda u tome da pravo deteta na slobodu izražavanja ne može biti na štetu drugih osoba, odnosno treba da bude u skladu sa poštovanjem prava na slobodu izražavanja drugih osoba, posebno članova porodice i druge dece. Ipak, ovo ograničenje ne podrazumeva da se pravo na izražavanje mišljenja deteta može kršiti ili osporiti.

Pravo na izražavanje mišljenja predviđeno je i Strategijom Saveta Evrope za prava deteta (2012–2015). U okviru Strateškog cilja „Promovisanje dečije participacije”,⁶ Strategija navodi da sva deca imaju pravo da iznesu svoje mišljenje i da ono bude uzeto u obzir u svim stvarima koje ih se neposredno tiču, kako u porodici ili u sistemu alternativne brige, tako i u predškolskim ustanovama, školama, lokalnoj zajednici, sistemu zdravstvene i socijalne zaštite, pravosuđu, sportu, kulturi, omladinskom radu i ostalim rekreativnim aktivnostima usmerenim na mlade starosti do 18 godina. Možemo primetiti da Strategija usvaja najširi pristup uvažavanju mišljenja deteta. Porodica se ističe kao osnovni okvir u kome dete ima pravo da izrazi mišljenje. Međutim, detetu se, sasvim opravdano, priznaje pravo na iznošenje mišljenja i u drugim sredinama, od obrazovne, preko zdravstveno-socijalne, do kulturno-rekreativne. Time se pokazuje povećanje broja pitanja koja se odnose na dete i značaj iznošenja mišljenja na odluke deteta u navedenim oblastima.⁷

⁶ U teoriji se ističe veliki značaj prava na participaciju dece u svim oblastima. Participacija se odnosi na svu decu bez ikakve diskriminacije. Negativan pristup dečijoj participaciji ogleda se kroz stav da deca nemaju sposobnost da traže ili uživaju prava, jer nisu kao odrasle osobe. – Vid. N. Vučković-Šahović, „Dvadeset godina Konvencije o pravima deteta”, *Pravni život* 10/2009, 1043.

⁷ Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je u Strazburu, 15. februara 2012. godine, Strategiju za prava deteta. Učešće dece je princip na kome se bazira celokupna Strategija. Savet Evrope ima za cilj nastavak učvršćivanja participacije dece kao metoda rada i kao osnove za postavljanje sopstvenih standarda rada, aktivnosti praćenja i saradnje. Ističe se i potreba povećanja pristupa dece informacijama i učešća u izradi materijala po meri deteta, razvijanju participacije dece u donošenju odluka i konsultacija sa decom.

Od velikog broja dokumenata na evropskom nivou, Evropska povelja o osnovnim pravima iz 2000. godine, Nacrt evropskog Ustava iz 2003. godine i Konvencija o sprovođenju prava deteta iz 1996. godine, predviđaju da: 1) dete ima pravo da dobije sve potrebne informacije; 2) dete treba da bude konsultovano; 3) dete ima pravo da iznese mišljenje; 4) dete treba da bude obavješteno o posledicama bilo koje svoje odluke. Konvencija o kontaktu vezanom za decu iz 2003. godine, ističe pravo da dete dobije informacije, da bude konsultovano i da iznese svoje mišljenje.⁸

Porodični zakon Srbije predviđa dva prava, suštinski vazna za slobodu izražavanja deteta.⁹ To su pravo deteta da izrazi mišljenje i pravo deteta da dobije potrebne informacije za formiranje sopstvenog mišljenja. Dete koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje ima pravo da slobodno izrazi to mišljenje. Dete ima pravo da blagovremeno dobije sva obavještenja koja su mu potrebna za formiranje svog mišljenja.¹⁰

Pitanje uvažavanja mišljenja dobija na značaju kada se odnosi na slučajeve održavanja ličnih odnosa (kontakata) roditelja i deteta i pitanja starateljstva nad detetom. Evropski sud za ljudska prava stao je na stanovište da, kad god je moguće, treba uzeti u obzir želje deteta.¹¹ Propuštanje suda da uzme u obzir želje deteta smatrano je za povredu Konvencije o ljudskim pravima, kao i to da se usled protivljenja deteta nije onemogućilo održavanje ličnih odnosa roditelja i deteta.¹² Smatra se da bi dosuđivanje kontakata, uprkos protivljenju deteta, dovelo do smetnji u razvoju deteta. Interesi deteta su primarni pri odlučivanju o dozvoljavanju ili uskraćivanju kontakata sa roditeljima.

S druge strane, domaće vlasti ne mogu ceniti pravo na kontakt samo na osnovu negativnog stava deteta da ne želi kontakt, već se mišljenju i željama deteta poklanja težina u zavisnosti od godina i zrelosti deteta. U slučaju Nielsen iz 1988. godine, smatrano je da roditelji dečaka od 12 godina imaju pravo da odluče umesto njega da se on smesti u psihijatrijsku ustanovu. Smatramo da su sadašnji većinski stavovi po pitanju smeštaja dece u psihijatrijske ustanove i ustanove socijalne zaštite od strane roditelja, donekle drugačiji, te se smatra da roditelji treba da budu uključeni u donošenje

⁸ K. Boele-Woelki, F. Ferrand, C. G. Beilfuss, M. Jantera-Jareborg, N. Lowe, D. Martiny, W. Printens, *Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities*, Antwerpen – Oxford 2007, 50.

⁹ Profesor Ponjavić ističe da je pravo na izražavanje mišljenja deteta jedan od osnovnih principa prava deteta. Uvažavanje prava na mišljenje deteta nije stvar nečije dobre volje, već odredba međunarodnog prava koju je naš zakonodavac prihvatio. – Vid. Z. Ponjavić, *Porodično pravo*, Kragujevac 2005, 243.

¹⁰ Porodični zakon Srbije, čl. 65.

¹¹ *Hokkanen v Finland*, 23 September 1994, Series A no 299-A, 19 EHRR 139, par. 61.

¹² *X v Austria*, 5. januar 1960; *Bogdanski v Sweden*, 29. novembar 1995.

odluka koje se tiču dece, u cilju zaštite interesa dece, ali da nemaju isključivo pravo da odluče umesto deteta, bez uvažavanja mišljenja deteta.¹³ Nametanje obaveze da dete uvek iznese mišljenje može biti kontraproduktivno, posebno u parnicama oko vršenja roditeljskog prava (kad se dete može, usled pritiska izražavanja mišljenja, naći u konfliktu lojalnosti između roditelja),¹⁴ lišenja roditeljskog prava ili kad je u pitanju zlostavljanje deteta. U navedenim i sličnim slučajevima, nametanje obaveznog iznošenja mišljenja deteta stavilo bi dete u položaj da odlučuje između roditelja, čime se izaziva psihološki konflikt oko lojalnosti jednom roditelju, posebno ako je reč o mlađem i(li) emotivno nerazvijenijem detetu. U parnicama gde je predmet zlostavljanje deteta, insistiranje na izražavanju mišljenja moglo bi imati štetne posledice po emotivni razvoj deteta.¹⁵ I to ne samo kad je reč o zlostavljanju od strane roditelja, već u svim postupcima gde se radi o zlostavljanju deteta od strane bilo kog lica, nezavisno od toga da li je reč o građanskom ili krivičnom postupku.¹⁶

3. PRAVO DETETA DA IZRAZI MIŠLJENJE

Mišljenje je produkt uma i ne može biti pravno regulisano ili zabranjeno. Pravo da se poseduje mišljenje uslov je za slobodu izražavanja. Izražavanje je spoljna manifestacija posedovanja mišljenja. Pravo da se poseduje mišljenje predviđaju i Konvencija o pravima deteta i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Konvencija o pravima deteta stavlja akcenat na izražavanje mišljenja i predviđa da će države osigurati da dete koje je sposobno da formira mišljenje, slobodno izrazi to mišljenje u svim pitanjima koja se tiču deteta. Mišljenju deteta pokloniće se pažnja u skladu sa njegovim godinama i zrelošću.

Ako posmatramo odnos roditelja i dece, neki od (mogućih) modela ponašanja roditelja prema deci, posmatrano u odnosu na mišljenje i odluke deteta, su: manipulacija, dekoracija, demagogija, učešće deteta sa informisanjem i konsultovanjem, odrasli iniciraju odluke a deca učestvuju u donošenju, deca iniciraju odluke i učestvuju sa odraslima.

Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine ističe neophodnost da dete koje je sposobno da formira svoje mišljenje ima pravo da slobodno iznese mišljenje u svim postupcima koji se tiču deteta, kao i da se mišlje-

¹³ U. Kilkelly, *The Child and the European Convention on Human Rights*, Dartmouth 1999, 119.

¹⁴ J. Fortin, *Children's Rights and the Developing Law*, Cambridge 2009, 301.

¹⁵ J. Fortin, 313.

¹⁶ O pravu deteta da iznese mišljenje u građanskom i krivičnom postupku – U. Kilkelly, 120–123.

nju deteta posveti dužna pažnja u zavisnosti od uzrasta i zrelosti deteta.¹⁷ Ovo rešenje sledi i Porodični zakon Srbije, koji propisuje da se mišljenju deteta mora posvetiti dužna pažnja u svim pitanjima koja se tiču deteta i u svim postupcima u kojima se odlučuje o pravima deteta, imajući u vidu godine i zrelost deteta.¹⁸ Konvencija predviđa da detetu treba omogućiti da bude saslušano u sudskom i upravnom postupku, lično ili preko zastupnika ili drugog organa, u skladu sa odredbama domaćeg prava.

Konvencija dalje konkretizuje pravo na iznošenje mišljenja i predviđa da će se u tu svrhu detetu omogućiti da bude saslušano u sudskom ili upravnom postupku koji se tiče deteta, samostalno ili preko zastupnika¹⁹ ili tela, u skladu sa procesnim pravilima domaćeg prava. Ovo se posebno odnosi na pitanje starateljstva, vršenja roditeljskog prava i svih postupaka u kojima se dete odvaja od roditelja. Pravo iznošenja mišljenja se primenjuje na svu decu koja su sposobna da formiraju mišljenje, ne traži se sposobnost da mogu da izraze mišljenje.²⁰

Od četiri osnovna prava predviđena Konvencijom o pravima deteta iz 1989. godine (učesće, zaštita, prevencija, obezbeđenje),²¹ pravo na učesće jedino je bilo diskutabilno, stoga što bi samostalno odlučivanje deteta značilo gubitak vlasti odraslih (u odnosu na decu).²² Teza da se uticajem na dete, odnosno odlučivanjem u njegovo ime, ono sprečava da donosi pogrešne odluke, primenjena na odrasle, značila bi dovođenje u pitanje ovog prava odraslih ljudi, s obzirom na to da (i) oni donose pogrešne odluke, iako su zreliji i iskusniji od dece.²³ Mogućnost da mišljenje deteta bude

¹⁷ Konvencija o pravima deteta, čl. 12.

¹⁸ Član 65. st. 3. Porodični zakon Srbije, čl. 65, st. 3.

¹⁹ E. L. Johnson, *Family Law*, London 1958, 305. Specifičnost engleskog prava je u tome što zastupnici postavljeni od strane suda zastupaju decu, slično kao staratelji u našem pravu. Radi se o tome da sud preko zastupnika (*ward of court*) postaje staratelj deteta. Naše pravo predviđa da sud i organ uprave utvrđuju mišljenje deteta u saradnji sa školskim psihologom odnosno organom starateljstva, porodičnim savetovalištem ili drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima, a u prisustvu lica koje dete samo izabere. Ipak, u praksi je najčešće slučaj da socijalni radnik (lice iz centra za socijalni rad) posreduje u postupcima pred sudom i organom uprave pri utvrđivanju i konsultovanju mišljenja deteta.

²⁰ M. Draškić, *Porodično pravo i prava deteta*, Beograd 2011, 284.

²¹ Ova prava poznata su u međunarodnom porodičnom pravu kao „prava četiri P“ (prema početnom slovu naziva ovih prava na engleskom jeziku – *prevention, provision, protection, participation*). – Vid. G. V. Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, Hague 1998, 15.

²² Konvencija o pravima deteta predviđa da se detetom smatra svako ljudsko biće ispod 18 godina, osim ukoliko se prema domaćem zakonu punoletstvo ne stiče ranije.

²³ O pravu deteta na slobodu mišljenja, šire posmatrano, o pravu deteta na samoodređenje – vid. M. Janjić-Komar, M. Obretković, *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd 1996, 117.

uvažavano i uvaženo zavisi od stava odraslih prema deci i dečijim pravima.²⁴

Od 1989. godine i usvajanja Konvencije o pravima deteta, postepeno se razvijao koncept „učešća“ deteta, koji je podrazumevao procese razmene podataka i dijaloga između dece i odraslih, zasnovane na međusobnom poštovanju, razumevanju i uvažavanju.²⁵

4. IZRAŽAVANJE MIŠLJENJA DETETA U EVROPSKOM PRAVNOM OKVIRU

Izuzetnu važnost za dete i njegov pravilan razvoj, za samostalno zastupanje interesa deteta, ima pravo na iznošenje mišljenja pred državnim organima koji odlučuju o određenom, konkretnom pravu deteta. Dužnost suda je da u cilju uvažavanja mišljenja sasluša dete, lično ili preko određenog tela ili zastupnika (npr. socijalnog radnika).

Saslušanje deteta različito je određeno u evropskim zakonodavstvima. U većini evropskih zakonodavstava (Austrija, Bugarska, Danska, Engleska, Vels, Finska, Nemačka, Mađarska, Litvanija, Norveška, Poljska, Portugal, Rusija, Švajcarska) predviđena je obaveza suda da sasluša dete. Sud obavlja saslušanje neposredno ili preko zastupnika (najčešće socijalnog radnika) ili nekog tela. Posmatrajući drugu grupu zakonodavstava (Belgija, Francuska, Irska), sud nema dužnost već mogućnost da sasluša dete. Čak i u zemljama gde postoji dužnost suda da sasluša dete (Česka, Grčka, Holandija, Španija, Švedska), u praksi se često ne postupa u skladu sa takvom odredbom.

Pravo da dete iznese svoje mišljenje podrazumeva nekoliko „prethodnih“ prava. Tako, pravimo razliku između tri dela (različite faze) ovog prava: pravo da dete dobije informacije, pravo da dete bude konsultovano i pravo da dete iznese mišljenje. Pretpostavka da dete iznese mišljenje jeste da dobije informacije potrebne da bi ono moglo da formira sopstveno mišljenje. Zatim, u daljem procesu, potrebno je da dete bude konsultovano, da dete iskoristi dobijene informacije da bi u odnosu sa drugim osobama moglo da formira mišljenje. Na ovom mestu, ističemo, kao jednu potfazu, postojanje sposobnosti deteta da formira sopstveno mišljenje. Sposobnost da dete formira mišljenje, za razliku od tri navedene faze koje imaju odlike pravnog karaktera, ima intelektualnu, psihološku konotaciju i vezuje se za konkretno dete i njegove kapacitete. To je pitanje sposobnosti deteta, nije

²⁴ J. Eekelaar, ”The Importance of Thinking That Children Have Rights”, *Children, Rights and the Law* (eds. P. Alston, S. Parker, J. Seymour), Oxford 1992, 221–234.

²⁵ Jedan od najsvežijih primera sve veće uloge prava na iznošenje mišljenja deteta u međunarodnoj praksi, pružaju Preporuke Komiteta za prava deteta iz 2006. godine.

pitanje prava deteta. Na samom kraju procesa, mišljenje formirano u odnosu sa drugim osobama na osnovu dobijenih informacija treba da bude manifestovano, izneseno u spoljni svet. Smatramo da dete može da donese odluku samo ako su ispunjena sva tri dela (odnosno četiri, uzevši u obzir i sposobnost formiranja mišljenja) koja se odnose na pravo iznošenja mišljenja. Mišljenje deteta zasnovano je na željama i potrebama deteta. Mišljenje je rezultat artikuliranih potreba i konkretizacija želja deteta.

Pravo da dete bude saslušano nije apsolutno pravo, čak i kad je to zakonom predviđeno. Pravo da dete izrazi svoje mišljenje nije obaveza već izbor. Ukoliko zakon predviđa uzrast kad je obavezno saslušati dete, ne postupa se uvek u skladu sa takvim zakonskim rešenjem. Sud može odstati od obaveze saslušanja deteta, nezavisno od toga da li zakon predviđa starosnu granicu, ako bi to štetilo zdravlju ili interesima deteta, što smatramo potpuno opravdanim.

Podvlačimo razliku po pitanju obaveznosti saslušanja deteta od vrste sudskog postupka koji se sprovodi. Tako, u engleskom pravu u javnopravnim postupcima dete zastupa staratelj, u čijoj ulozi se najčešće javlja advokat. U privatnopravnim postupcima moguće su sledeće situacije: 1) da sud sprovede celokupan postupak bez saslušanja deteta; 2) da sud zahteva od posebnog izvestioca (socijalnog radnika) da podnese izveštaj o mišljenju deteta; 3) da dete može biti strana u postupku čije će stavove i mišljenje zastupati staratelj; 4) da dete može samostalno da iznese mišljenje i da sebe samostalno zastupa.²⁶

U pravu Rusije, prema Porodičnom zakonu iz 1995. godine, predviđeno je pravo deteta da izrazi svoje mišljenje u svim pitanjima koja se tiču njegovog života.²⁷

Ukoliko roditelji postignu sporazum o nekom pitanju vezanom za dete (na primer, ako se roditelji dogovore o zajedničkom ili samostalnom vršenju roditeljskog prava),²⁸ ne postoji obaveza da dete bude saslušano.²⁹ Ipak, (i) u tom slučaju ulogu zastupnika deteta preuzima sud koji ceni da li je takav sporazum u (najboljem) interesu deteta. Sud će prihvatiti predloženi sporazum samo ako proceni da je takav oblik vršenja roditeljskog prava zaista u najboljem interesu deteta.

²⁶ J. Herring, *Family Law*, Oxford 2007, 438.

²⁷ Porodični zakon Rusije, čl. 57.

²⁸ U SAD sporovi povodom vršenja roditeljskog prava obavezuju sud da uzme u obzir kako mišljenje roditelja, tako i mišljenje deteta. Od pet faktora koje sud uzima u obzir prilikom određivanja šta je u najboljem interesu deteta, čl. 402 Zakona o braku i razvodu braka iz 1970. godine na drugo mesto stavlja mišljenje deteta kod kog roditelja (ili treće osobe) želi da živi. – Vid. P. De Cruz, *Family Law, Sex and Society*, New York 2010, 100.

²⁹ Tako je u pravima Bugarske, Češke, Danske, Engleske, Velsa, Finske.

U Velikoj Britaniji je ustanovljena posebna služba koja ima ulogu zaštite i zastupanja dece u privatnopravnim i javnopravnim postupcima (*CAFCASS*).³⁰ Nadležnost ove službe ogleda se kroz: 1) čuvanje i promovisanje blagostanja deteta; 2) savetovanje i pomoć sudu u svakom porodičnopravnom postupku; 3) zastupanje deteta u svim postupcima koji se tiču deteta; 4) pružanje informacija, saveta i drugih oblika podrške deci i porodicama. Slično *CAFCASS* službi u Velikoj Britaniji, u Irskoj se detetu postavlja poseban staratelj za parnicu – *Guardian ad Litem (GAL)*.³¹ Staratelj u parnici ima ulogu da mišljenje i stavovi deteta u postupku pred sudom budu zastupani na adekvatan način.³²

5. PRAVO NA IZNOŠENJE MIŠLJENJA I UZRAST I ZRELOST DETETA

Uzrast i zrelost deteta su odlučujuće činjenice za donošenje odluke o saslušanju, a samim tim i uvažavanju mišljenja deteta.³³ U nekim pravima saslušanje se vezuje za određeni uzrast (godine), a negde se i mlađe dete može saslušati ako je dovoljno zrelo. Tako, u Norveškoj se može saslušati dete sa sedam godina, u Bugarskoj sa deset godina, u Danskoj, Norveškoj, Holandiji i Španiji, u postupcima oko starateljstva i održavanja ličnih odnosa, saslušava se dete sa 12 godina. U Francuskoj, sud može saslušati

³⁰ Children and Family Court Advisory and Support Service (Služba za podršku i savetovanje u sudskim postupcima povodom porodičnih i dečijih sporova). – Vid. G. V. Bueren, 253; J. Herring, 438.

³¹ Ukoliko institut GAL uporedimo sa odredbama Porodičnog zakona Srbije o starateljstvu nad detetom, možemo konstatovati sličnost sa privremenim zastupnikom ili kolizijskim starateljom. – O razlici kolizijskog staratelja i privremenog zastupnika u našem pravu, vid. M. Draškić, *Porodično pravo i prava deteta*, Beograd 2007, 312. Institut privremenog zastupnika regulisan je u čl. 79 i 80 Zakona o parničnom postupku, čl. 6 Zakona o vanparničnom postupku, te čl. 45 Zakona o opštem upravnom postupku.

³² GAL je u pravo Irske ponovo uveden Zakonom o zaštiti deteta iz 1991. godine. – Više o tome: G. Shannon, "Giving a Voice to the Child – The Irish Experience", *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 14, Num. 2, August 2000, 132.

³³ Napominjemo, da je saslušanje deteta i iznošenje mišljenja deteta različita konkretizacija istog pojma. Naime, mišljenje deteta, bez obzira da li se vrši u okviru porodice, škole ili pred sudom i državnim organima, moguće je utvrditi (samo) saslušanjem. Dete izražava svoje mišljenje pred drugim osobama tako što se to mišljenje sluša – saslušava. Pojam saslušanja deteta ne treba povezivati sa saslušanjem u krivičnom ili građanskom postupku kada (op)tuženi ili svedok daje iskaz. Saslušanje na ovom mestu ima sasvim drugačiji karakter, više u pravcu slušanja mišljenja. Saslušanje je postupak u kome se manifestuje mišljenje deteta. Iako najčešći i najpoželjniji oblik iznošenja mišljenja, saslušanje nije i jedini način. Sud ili drugi organ, kao i članovi porodice, mogu saznati mišljenje deteta i kroz crteže, igru, gestikulaciju. Nekonvencionalni načini saznavanja mišljenja posebno su delotvorni kad dete nije poželjno izlagati verbalnom izrazu usled mogućnosti negativnog uticaja na emotivni razvoj deteta.

mišljenje deteta starog 13 godina o tome sa kojim roditeljem želi da živi.³⁴ Ovakvu mogućnost francuski sudovi primenjuju samo ako jedan ili oba roditelja to zahtevaju, što nas dovodi do zaključka da u Francuskoj, u sporovima oko starateljstva nad detetom, sudovi mogu da saslušaju dete uzrasta 13 godina o tome sa kojim roditeljem želi da živi i uzmu u obzir mišljenje deteta, samo na zahtev roditelja ali ne i *ex officio*. U španskoj pokrajini Kataloniji, predviđeno je saslušanje deteta sa 12 godina u svim postupcima, dok je u Nemačkoj i Mađarskoj moguće da dete koje ima 14 godina iznese svoje mišljenje. Prava Engleske, Velsa i Italije ne predviđaju starosnu granicu za saslušanje deteta.

Naše pravo, po pitanju starosne granice i iznošenja mišljenja deteta, prihvata srednje rešenje. Tako, dete koje je navršilo desetu godinu života može slobodno i samostalno³⁵ da izrazi svoje mišljenje u svakom sudskom i upravnom postupku u kome se odlučuje o njegovim pravima. Ne samo da je detetu pružena mogućnost da može izraziti mišljenje, već i sa navršenom desetom godinom može samostalno ili preko druge osobe ili ustanove da traži od suda ili organa uprave pomoć u ostvarivanju prava da slobodno izrazi svoje mišljenje.³⁶

Što je dete starije i zrelije, njegovom mišljenju se poklanja veća pažnja, a izraženo mišljenje ima veću težinu.³⁷ Izuzetak od pravila da se veća pažnja poklanja mišljenju starijeg i zrelijeg deteta pružaju pravila ruskog i litvanskog zakonodavstva. Zanimljivo je istaći da u Rusiji i Litvaniji dete može biti saslušano nezavisno od uzrasta i zrelosti, čim je sposobno da formira mišljenje. Ovakav stav znači da ukoliko dete sa, na primer,

³⁴ P. De Cruz, 62.

³⁵ Porodični zakon Srbije upotrebljava termin „neposredno“.

³⁶ Porodični zakon Srbije, čl. 65, st. 4 i 5. U skladu sa navedenim pravom detetu je priznato i pravo da sa 10 godina zatraži od suda ili organa uprave da mu se u postupku u kome se odlučuje o njegovim pravima postavi kolizijski staratelj ili privremeni zastupnik, ukoliko su njegovi interesi suprotni interesima njegovog zakonskog zastupnika, ili dete nema zakonskog zastupnika.

³⁷ Zrelost podrazumeva sposobnost da se shvate posledice preduzimanja određenog akta (radnje). Zrelost se vezuje za individualne kapacitete deteta. Uticaj pitanja o kome se dete izjašnjava ima značaj za procenu zrelosti. Zrelost je sposobnost da dete nezavisno i razumno iznese mišljenje o određenom pitanju ili da donese određenu odluku. Veći značaj pitanja povlači i veći značaj procene da li je dete dovoljno zrelo da iznese mišljenje. Stoga, postoji pretpostavka da određena pitanja i odluke koje dete svakodnevno donosi (poput izbora slatkiša, izbora sporta koji će igrati sa drugovima, izbora knjige koju će čitati) većina dece može samostalno da donosi. S druge strane, za izvesne odluke i mišljenja koje se iznose pred državnim organima i koje imaju veći značaj po razvoj deteta, zakoni zahtevaju zrelost i određenu starost (pitanja obrazovanja, održavanja ličnih odnosa sa roditeljima, održavanje ličnih odnosa sa srodnicima i bliskim osobama, izbor religije, zaključenje ugovora o radu). – O iznošenju mišljenja deteta i uslovu zrelosti više u N. Vučković-Šahović (ur.), *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd 2011, 251.

pet godina (ili mlađe dete) može da oformi sopstveno mišljenje, ono može biti saslušano. Ipak, u takvom slučaju, pretpostavlja se da je dete tako malog uzrasta izuzetno napredno i da poseduje intelektualne kapacitete koji su znatno iznad njegovog uzrasta, što je neophodno utvrditi u konkretnom slučaju. U Rusiji se dete sa 14 godina može samostalno obratiti sudu u cilju zaštite svojih prava.³⁸

Kao što smo videli, najniži starosni kriterij među evropskim pravima predviđen je u norveškom pravu, gde dete sa sedam godina može biti saslušano a mišljenju deteta sa 12 godina se poklanja veća pažnja. Za neka, tačno određena, prava, kao što su izbor religije, izbor roditelja sa kojim će dete u slučaju razvoda živeti, preduzimanje medicinskog zahvata,³⁹ pitanje obrazovanja, zahteva se tačno određena starosna granica. U našem pravu, za ova pitanja potrebno je petnaest godina života deteta.⁴⁰ Izuzetak od navedenih pitanja predstavlja pravo na izbor religije deteta, koje nije regulisano u pravu Srbije.

Princip da dete ima pravo iznošenja mišljenja podrazumeva da je dete samostalna individua sposobna da formira mišljenje, da (relativno) samostalno zastupa svoje interese i da donosi neke ili većinu odluka. Navedena sposobnost ne odnosi se samo na odluke i mišljenje u postupanju pred državnim organima već i na slučajeve u svakodnevnom životu (izbor drugova, izbor literature za čitanje, izbor odeće i obuće, filmova, serija, rekreativnih i sportskih aktivnosti, omiljenog sportskog kluba – crveno-bele boje).

U okviru prava na saslušanje, povlači se razlika između obaveze i mogućnosti da dete bude saslušano, što, ponovo podvlačimo, zavisi od godina i uzrasta deteta. Tačno određeni uzrast (kao što je u našem pravu deset godina) povlači zakonsku mogućnost saslušanja, dok se faktička mogućnost saslušanja vezuje za sposobnost da dete formira sopstveno mišljenje. Da zaključimo – određeni zakonom propisani uzrast povlači mogućnost da dete iznese mišljenje pred državnim organima, a sposobnost formiranja mišljenja pravo da se iznese mišljenje. Sposobnost formiranja mišljenja povlači pravo, a starost povlači ostvarivanje prava u postupku pred državnim organima.

³⁸ G. Kovaček-Stanić, *Uporedno porodično pravo*, Novi Sad 2002, 274.

³⁹ Vid. K. Standley, *Cases and Materials on Family Law*, London 1997, 238 i dalje. Slučaj *Gillick* (*Gillick v. West Norfolk and Wisbech Area Health Authority and Another*) predstavljao je prekretnicu za buduće slučajeve po pitanju preduzimanja medicinske intervencije nad detetom bez saglasnosti njegovih roditelja.

⁴⁰ O pravima deteta sa 15 godina u našem pravu vid. S. Panov, *Porodično pravo*, Beograd 2010, 214.

Uskraćivanje iznošenja mišljenja deteta može biti posebno štetno po dete. U određenim oblastima života deteta – školsko okruženje, porodica, komšiluk, dete ne samo da ima mišljenje o odnosima u ovim sredinama, već i znatna iskustva i znanja. Iako se ova znanja i iskustva često ne zasnivaju na kriteriju razuma, ista se u mnogim slučajevima pokazuju kao ispravna.

Konvencija o pravima deteta i drugi međunarodni dokumenti nemaju nameru da obavežu države da zahtevaju od dece iznošenje mišljenja, već da se deci pruži prilika da učestvuju u procesu donošenja odluka svojim mišljenjem i stavom. Mislimo da je ovakav stav opravdan. Obrazloženje vidimo u tome da konsultovanje deteta i mogućnost iznošenja mišljenja deluju podsticajno na razvoj deteta i donošenje svakodnevnih odluka. Pozitivan uticaj iznošenja mišljenja deteta na trenutnu odluku ima lančani efekat i na buduće odluke deteta. Pravno obavezivanje da deca uvek, po svaku cenu, i nezavisno od okolnosti slučaja iznose mišljenje, bilo bi suprotno interesima samog deteta.⁴¹

Priznanjem prava na iznošenje mišljenja, deca se smatraju jednako racionalnim i kompetentnim kao i odrasle osobe. Formulacija Konvencije o pravima deteta da dete treba da iznese mišljenje o „svim pitanjima koja se tiču deteta“⁴² govori da roditelji i porodica nisu više grupa koja jedino i isključivo donose odluke koje se odnose na dete.

6. OGRANIČENJA SLOBODE IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA

Konvencija o pravima deteta predviđa ograničavanje slobode izražavanja. Slobodom izražavanja mišljenja ne može se ugroziti: 1) uživanje ovog prava drugih osoba, uključujući decu; 2) nacionalna bezbednost, javni poredak, javno zdravlje i moral.

Ograničenje slobode iznošenja mišljenja još više se odnosi na decu nego na odrasle, s obzirom na to da deca nisu uvek u potpunosti pravno odgovorna za posledice svojih postupaka. Deca nemaju potpunu poslovnu sposobnost i sposobnost za rasuđivanje kao odrasle osobe, tako da se ograničenja nameću kao neophodna u njihovom interesu, ali i interesu roditelja i osoba koje vrše roditeljsko pravo, jer ove osobe odgovaraju za postupke deteta za koje ono po pravilima domaćeg prava ne odgovara. Prilikom usvajanja Konvencije o pravima deteta postojala je inicijativa da, kad su deca u pitanju, bude propisano dodatno ograničenje slobode izražavanja mišljenja, kroz formulaciju „radi duhovnog i moralnog blagostanja deteta“, ali je to odbačeno.

⁴¹ M. Draškić, (2007), 243.

⁴² Konvencija o pravima deteta, čl. 12, st. 1.

Ograničenja izražavanja mišljenja moraju biti u skladu sa zakonom, iz razloga navedenih u zakonu i moraju biti neophodni u državi koja preduzima ograničenje. Dalje, ograničenja treba da budu jasno formulisana da bi građani, u ovom slučaju deca i osobe koje zastupaju interese dece, znali kako da postupe i da bi mogli da predvide svoje postupke. Ograničenja treba da budu razumnog stepena u odnosu na okolnosti slučaja u kome se preduzimaju.

Pravo na izražavanje mišljenja moguće je ukinuti ili suspendovati u slučaju rata ili druge javne opasnosti koja ugrožava život nacije, i to do nivoa koji zahteva ta situacija. Ukidanje odnosno suspendovanje prava na izražavanje mišljenja predstavlja izuzetnu meru u izuzetnim okolnostima.

7. ZAKLJUČAK

Priznavanje prava na izražavanje mišljenja deteta velika je tekovina u procesu učešća deteta u pitanjima koja ga se tiču. Međunarodno pravo i međunarodni dokumenti priznaju pravo na izražavanje mišljenja deteta. U skladu s tim postupaju Porodični zakon Srbije i evropska zakonodavstva. Evropska zakonodavstva različito određuju pravo na izražavanje mišljenja deteta. Jedan broj zemalja propisuje uzrast i vrstu pitanja kad dete ima pravo da izrazi mišljenje, dok drugi pristup ne propisuje tačan uzrast, već ostavlja sudu i drugim organima koji budu odlučivali o nekom pravu deteta da, u zavisnosti od uzrasta i zrelosti deteta, utvrde sposobnost da dete iznese svoje mišljenje. Za donošenje nekih odluka traži se tačno određeni uzrast.

Pravo deteta na slobodu izražavanja, odnosno pravo da iznese mišljenje, deo je šireg prava deteta na donošenje odluka. Jedan deo konkretizacije prava na participaciju (učestće) deteta je pravo na donošenje odluke. Posmatrano hijerarhijski u sistemu prava participacije, pravo na izražavanje mišljenja nalazi se u sredini piramide prava deteta na učestće (participaciju). Čitav proces vezan za donošenje odluke možemo oslikati kroz sledeće faze. Najpre, dete ima pravo i (potrebu) da dobije informacije. Nakon toga, dete na osnovu tih informacija formira sopstveno mišljenje. To je faza koja pozdrumava kapacitet deteta da može da formira sopstveno mišljenje (na osnovu dobijenih informacija). Nakon toga, dete ima pravo da iznese, izrazi, mišljenje, kome se treba pokloniti dužna pažnja, odnosno potrebno je konsultovati izneseno mišljenje deteta. Nakon ove faze, dolazi poslednja faza, oličena u donošenju odluke deteta o određenom pitanju koje se tiče njega. Stoga, pravo da dete izrazi mišljenje deo je procesa donošenja odluke. Iznošenje mišljenja rezultat je dobijenih informacija i sposobnosti formiranja sopstvenog mišljenja i vodi poslednjoj fazi procesa, koja se manifestuje u donošenju odluke.

Izvesne odluke, poput odlaska u prodavnicu, kupovine igraćaka, izbora drugova, dete donosi nezavisno od uzrasta, dok se odluke, poput obrazovanja, održavanja ličnih odnosa sa roditeljima, drugim srodnicima i bliskim osobama, preduzimanja medicinskog zahvata, vezuju za (tačno) određeni uzrast.

Pravo na izražavanje mišljenja ne treba shvatiti kao apsolutno pravo, u smislu da će dete uvek i sa istim intenzitetom iznositi mišljenje i da će to mišljenje biti uvek uvaženo. U određenim situacijama, posebno ako je reč o mlađem detetu koje nema ni sposobnost verbalnog izražavanja, nije moguće da dete iznosi mišljenje i donosi odluke, ali je važno da se dete emotivnim i fizičkim razvojem (što zavisi od konkretnog deteta i njegovih kapaciteta) postepeno uključuje u proces donošenja odluka. Postepeno učešće deteta u donošenju odluka obezbeđuje se putem omogućavanja iznošenja mišljenja. Na početku je to mišljenje o pitanjima malog značaja, a kasnije mišljenje o krupnijim i važnijim odlukama.

Pravo na izražavanje mišljenja predstavlja sponu između prava na dobijanje informacija i prava na donošenje odluke. Ovo pravo ne može postojati ako dete ne dobije potrebne informacije, a s druge strane, ne bi imalo svrhu ukoliko kao posledicu ne bi imalo donošenje odluke vezane za konkretno pitanje.

Pravo na izražavanje mišljenja ima veliki značaj u procesu formiranja deteta u zdravu, odgovornu i samostalnu ličnost. Ovo pravo nema značaj samo iz aspekta deteta, za čiji je razvoj najznačajnije, već i za porodicu, ali i društvo uopšte. Dete koje u okviru porodice raste sa mogućnošću izražavanja mišljenja i svojim mišljenjem utiče na mišljenje, ali i odluke (drugih članova) porodice, ima potencijala da u budućnosti u društvu na isti način izražava mišljenje i donosi odluke i da pritom uvažava pravo novih članova porodice i društva – dece, da na isti način na koji je i njemu to bilo priznato, iznose mišljenje i donose odluke.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Boele-Woelki, Katharina, Ferrand, Frederique, Beilfuss, Cristina Gonzalez, Jantera-Jareborg, Maarit, Lowe, Nigel, Martiny, Dieter, Printens, Walter, *Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities*, Antwerpen – Oxford 2007;
2. De Cruz, Peter, *Family Law, Sex and Society*, Routledge, New York 2010;
3. Draškić, Marija, *Porodično pravo i prava deteta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd 2007;

4. Draškić, Marija, *Porodično pravo i prava deteta*, Beograd 2011;
5. Eekelaar, John, "The Importance of Thinking That Children Have Rights", *Children, Rights and the Law* (eds. P. Alston, S. Parker, J. Seymour), Clarendon Press, Oxford 1992;
6. Fortin, Jane, *Children's Rights and the Developing Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2009;
7. Herring, Jonathan, *Family Law*, Longman, Oxford 2007;
8. Janjić-Komar, Marina, Korać, Radoje, Ponjavić, Zoran, *Porodično pravo*, Nomos, Beograd 1999;
9. Janjić-Komar, Marina, Obretković, Mirjana, *Prava deteta – prava čoveka*, Dosije, Beograd 1996;
10. Johnson, E. L., *Family Law*, Sweet & Maxwell Ltd., London 1958;
11. Kilkelly, Ursula, *The Child and the European Convention on Human Rights*, Ashgate, Dartmouth 1999;
12. Kovaček-Stanić, Gordana, *Uporedno porodično pravo*, Univerzitet, Novi Sad 2002;
13. Lataianu, Camelia Manuela, "Social Protection of Children in Public Care in Romania from the Perspective of EU Integration", *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 17, Num. 1, April 2003;
14. Panov, Slobodan, *Porodično pravo*, Službeni glasnik, Beograd 2010;
15. Ponjavić, Zoran, *Porodično pravo*, Pravni fakultet, Kragujevac 2005;
16. Rheinstein, Max, *International Encyclopedia of Comparative Law*, Chicago 1974;
17. Shannon, Geoffrey, "Giving a Voice to the Child – The Irish Experience", *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 14, Num. 2, August 2000;
18. Standley, Kate, *Cases and Materials on Family Law*, Blackstone Press, London 1997;
19. Van Nijnatten, Carolus, "Authority Relations in Families and Child Welfare in The Netherlands and England: New Styles of Governance", *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 14, Num. 2, August 2000;
20. Vučković-Šahović, Nevena, „Dvadeset godina Konvencije o pravima deteta“, *Pravni život* 10/2009;
21. Vučković-Šahović, Nevena (ur.), *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Zaštitnik građana, Beograd 2011;
22. Van Bueren, Geraldine, *The International Law on the Rights of the Child*, Hague 1998.

Assistant Uroš Novaković, LL.M.

Faculty of Law,
University of Belgrade

CHILD'S RIGHT TO FREE EXPRESSION

Summary

The aim of this paper is to present and analyze the rules of domestic and international law in relation to the child's right to express its opinions freely. In the centre of the research are the provisions of the Convention on the Rights of the Child (1989), the European Convention on Human Rights and the provisions of the Family Law of Serbia and European legislations. Particular reference was made to the decisions of the European Court of Human Rights.

Through the history children did not enjoy right to express opinion. This new right of a child appears in statutes and Family Law theory starting from seventh decade of the last century.

We observed not just right of the child to express opinion, but also right to hearing and limitations of the right to express opinion.

Expressing child's opinion in court proceedings, in administrative proceedings and in common daily activities of the child are issues different from the free expression of child opinion. Some legal systems constitute court obligation to hear child's opinion, while other consist only of possibility to hear child's opinion in court or administrative proceedings.

Right of the child to express opinion includes several phases: access to information, obtaining information, forming opinion, expressing opinion, consultations regarding expressed opinion and finally making decision.

Age and maturity of the child are facts on which right to express opinion depend. Certain questions require certain level of age and maturity. Other issues with lesser importance do not require such elements and with no regard to age and maturity child will have right to express opinion in front of the state institutions. European legislative sets different age limits for child's right to express opinion. Some of them have opposite approach and do not say that certain age is necessary for expressing, but mere ability to form its own opinion.

Key words: *Right to participation; Right to express opinion; UN Convention on the Rights of the Child; Right to receive information; Right to hearing; Age and maturity of the child.*